

Türkiye’de Zorunlu Göç Mağduru Çocuklar: Çatışmalar ve Yıkımlar Nedeniyle “Kendi Evinde Mülteci Olmak”¹

Hatice Çoban Keneş, Munzur Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-7329-7584, e-posta: hcoban06@hotmail.com

Özet

Zorunlu göç, ona maruz kalan tüm gruplar için maddi ve manevi olumsuz sonuçları olan travmatik bir süreçtir. Kadınlar, yaşlılar, çocuklar gibi kırılgan konumda olanlar içinse çok daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle de yaşları nedeniyle algılama düzeyleri ve savunmasız konumları dikkate alındığında yerinden edilmeye maruz kalmanın çocuklar açısından nasıl sonuçlar yaratabileceği öngörülebilir. Çocuklar, bilmedikleri, anlamadıkları ve hiçbir etkilerinin olmadığı nedenler yüzünden çıkan savaşlara, çatışmalara maruz kalmakta ve bu sürecin en kırılgan kesimi olarak yaşanan süreçten çok daha ağır etkilenmektedirler. Bu nedenle zorunlu göçün sonuçlarına çocuklar açısından bakılması çocukların ve toplumun sağlığı açısından gerekli ve önemlidir. Ancak, zorunlu göç üzerine yapılmış çalışmalar arasında zorunlu göçün, yerinden olmanın ve yerinden edilmenin sonuçlarına çocuklar açısından bakan az çalışma bulunmaktadır. Bu amaçla çalışmada göç, zorunlu iç göç, yerinden edilme literatüründen yola çıkılarak göç çalışmalarında daha az ele alınan bir konu olarak yerinden edilmiş çocukların görünür kılınmasına aracılık edilecektir.

Çalışmada, ağırlıklı olarak Kürt nüfusunun yaşadığı Diyarbakır’ın Sur ilçesinde 2015 yılı sonlarında başlayan askeri operasyonlar ve çatışmalar nedeniyle yaşanan yerinden edilmenin sonuçlarına çocuklar açısından bakılmıştır. Bölgede yaşayan sivil Kürtler 2015 yılı sonlarına doğru önce silahlı çatışmalar ortasında kalmış, çatışma bitiminde de altyapı ve binaların büyük ölçüde yıkılmasıyla, zorunlu göçe maruz kalmışlardır.

Çalışma kapsamında 6-11 ve 12-18 yaş aralıklarındaki yerinden edilmiş Sur’lu çocuklarla görüşmeler yapılmış, çocukların anlatımlarıyla, çocukların bakış açısıyla yerinden edilmenin sonuçları ortaya konulmuştur. Çocukların anlatımlarından çıkarılan beş temel gösterge, kendi ülkelerinde olsalar bile bu çocukların çatışmalar ve zorla yerinden edilmenin sonuçlarını birer mülteci gibi yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Diyarbakır-Sur, Kürt çocuklar, çatışma, zorla yerinden edilme, mülteci olmak.

Children as Victims of Forced Migration in Turkey: “Being a Refugee in Your Own Land”

Abstract

Forced migration is a traumatic process, causing material and moral losses for all the involved groups. For the more vulnerable sections of the society including women, old people and children, forced migration leads to heavier losses. Considering the lower level of perception and increased vulnerability due to their ages, the impacts of forced movement on children is more evident. Children suffer from wars and conflicts that they do not know, understand or cause; yet they are the ones who bear the effects of forced migration more than any other section of the society. Therefore, it is an imperative in terms of children’s and society’s well-being to analyze forced migration with reference to its effects on children. Nevertheless, there are few studies on forced migration that specifically attempt to understand the effects of forced migration and displacement on children. To this end, the current study, by analyzing the existing literature on migration, forced domestic migration and displacement, will attempt to increase the visibility of children that have been forcefully displaced as they draw lesser attention in studies on migration.

In this framework, the current study analyzes the impacts of forced migration on children as a result of the military operations and conflicts that started in late 2015 in Sur district of Diyarbakır, which has a predominantly Kurdish population. The civilian Kurdish population in the region was trapped in an armed conflict at the end of 2015, and following the end of the conflict, they were this time forced to leave their homes as most of the infrastructure and buildings in the area were demolished as a result of the armed fight.

The current study is based on interviews with children from Sur aged between 6-11 and 12-18. Forced migration is therefore analyzed on the basis of the firsthand accounts children. The five key indicators derived from the children’s narratives show that these children experienced the results of conflicts and forced migration as if they were refugees in their own homeland.

Keywords: Diyarbakır-Sur, Kurdish children, conflict, forced displacement, being a refugee.

Giriş

Çalışmaya konu olan Sur, Türkiye’nin ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin en önemli şehri olan Diyarbakır’ın tarihi merkez ilçelerinden biridir. Sur’un, tarihi surları ve surların hemen yanı başındaki Hevsel Bahçeleri, UNESCO dünya mirası statüsündedir (amnesty.org.tr, 2016: 3).

Sur'un tarihi camileri, kiliseleri ve sinagogları arasında, 1980 ve 1990'lı yıllarda Türkiye'nin güneydoğusunda, PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) ve güvenlik güçleri arasındaki çatışmalardan kaçanların bir kısmı tarafından sonradan inşa edilen modern binalar da bulunmaktadır. Hali hazırda güneydoğudaki köylerinden edilenler ve Diyarbakırlı ailelerden oluşan halkıyla Sur ilçesi Türkiye'nin en yoksul bölgesi olan Güneydoğu'nun merkezindeki Diyarbakır'ın en yoksul ilçelerinden biri konumundadır (amnesty.org.tr, 2016: 4-5).

Bu kadim mekân, 2015 yılı sonlarına doğru yeniden çalkantılı bir döneme tanıklık etmiştir. Devlet güçleri ile PKK arasında "Hendek savaşları" olarak isimlendirilen bu süreçte operasyonlar ve silahlı çatışmalar aylarca sürmüştür. Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın derlediği bilgilere göre, Ağustos 2015 ile Ağustos 2016 arasında sokağa çıkma yasağı ilan edilen mahalle ve ilçelerde, 79'u çocuk olmak üzere, yerel halka mensup silahsız 338 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın verilerine göre hayatını kaybedenlerden üçü çocuk on kişi Sur'da yaşamını yitirmiştir (THİV, 2016).

Sur'un bu bölgesinde, 2016 yılının Mart ayı başında askeri operasyon ve silahlı çatışmalar sona ermiş olsa da, bazı mahallelerinde yasak halen devam etmektedir. Sur'da olduğu üzere, uzun süreli kesintisiz sokağa çıkma yasağının uygulandığı illerin tamamında, çatışma ve operasyonlar esnasında altyapı ve binaların büyük ölçüde hasar görmesi ve sonrasında kentsel dönüşüm kapsamına alınmasıyla bu yerlerdeki nüfusun tamamına yakını göç ettirilmiştir (amnesty.org.tr, 2016: 8).

Yaralanmalar, ölümler yanında Sur halkı bu çatışmaların bedelini yaşadıkları mekânları terk etmek zorunda kalarak ödemişlerdir. Hasar almış evlerine, susuz, elektriksiz kalma ve canlarından olma pahasına evini terk etmek istemeyenler yanında, başka yere göç etme imkânı olmayanlar Sur'da yaşamaya devam etmek istediler. Ancak hükümetin aldığı yıkım kararıyla bu istekleri karşılıksız kalmıştır. 2016 Mart ayında güvenlik kuvvetleri operasyonu tamamlamış ardından da AliPaşa ve Lalebey mahallelerinde, kentsel yeniden dönüşüm kapsamında 850'yi aşkın yapının yıkılması kararlaştırılmış, 23 Mayıs 2017 tarihinde yıkımlara başlanmıştır (ihddiyarbakir.org, 2017: 2).

Mahallelerinin yıkılmasıyla burada yaşayan aileler yakın ilçelerdeki akrabalarının yanına ya da nispeten daha ucuz olduğu için Diyarbakır'ın Bağlar ilçesindeki kiralık evlere taşınmışlardır. Bu süreçten tüm Sur halkı etkilenmekle birlikte asıl mağdurların daha kırılgan konumda olmaları ve bir mekân olarak evi daha fazla kullanmaları nedeniyle kadınlar ve çocuklar olduğu öngörülebilir. Özellikle de çocuklar anlamadıkları bir kaosa, çatışma koşullarına, silah ve bomba

seslerine tanık olmuş, yaşadıkları evlerinden, sokaklarından, okullarından, öğretmenlerinden, arkadaşlarından ayrılmak zorunda kalmıştır.

Çalışma göç, zorunlu iç göç, yerinden edilme literatüründen yola çıkarak göç çalışmalarında daha az ele alınan yerinden edilmiş çocukların görünür kılınmasına aracılık edecektir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta çocukların zorunlu göç sürecini anlamak üzere zorunlu göç, yerinden edilme literatürüne bakılacaktır.

Çatışma, Zorla Yerinden Edilme, Çocuklar

Birleşmiş Milletler tarafından 1951’de ortaya konulan Mülteciler Sözleşmesi sadece ülke sınırlarını aşmış olan kişiler üzerine odaklanmaktadır. Aynı nedenlerle olsa bile kendi ülke sınırları içinde kalmış olan kişiler ise hükümetlerin sorumluluğuna bırakılmakta, uluslararası toplumun, ülke içinde bu insanlara nasıl davranıldığına ilişkin olarak bir yaptırımı bulunmamaktadır (Ünalın, 2008: 30). Ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru tüm dünyada özellikle de güçsüz ekonomilere ve sınırlı altyapılara sahip gelişmekte olan ülkelerde şiddet saldırıları, yıkımlar ve yerinden edilmelerin sayısının artması uluslararası toplumun yerinden edilmiş kişilere dair ilgisinin artmasına yol açmıştır (Ünalın, 2008: 30). Söz konusu ilgiyle birlikte gelinen noktada Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından 1998’de “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler” kabul edilmiştir. Metnin “Kapsam ve Amaç” bölümünde ülke içinde yerinden olmuş kişiler şöyle tanımlanmıştır:

“Zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır.” (<http://www.ceidizleme.org>).

“Yol Gösterici İlkeler”de “yerinden olma” kapsamına iç savaş ve çatışmalar, doğal afetler ve kalkınma planlarının olduğu yer değiştirmeler de girmekle birlikte “yerinden edilme” sadece iç savaş ve çatışmalardan doğan ve kişilerin neden olduğu istem dışı göç olarak tanımlanmaktadır (Ünalın, 2008: 29). Bu tanıma göre bir zorlamaya bağlı olarak ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalanlar yerinden olmuş kişiler olarak kabul edilmektedir. Ekonomik göçmenler ya da gönüllü olarak göç edenler bu kategoriye dahil edilmemekle birlikte doğal felaketler ya da geniş ölçekli kalkınma projeleri dolayısıyla zorunlu göçe maruz kalanlar da “yerinden olmuş kişiler” kapsamındadır. Dolayısıyla, yerinden

olma tanımı içinde “yerinden edilmiş” kişiler bir alt kategori oluşturmaktadır (Ünalın, 2008: 30).

Doğal afetler ve kentsel dönüşüm gibi kalkınma projeleri nedeniyle yerinden olmuş kişiler dışında yerinden edilmiş kişileri göç etme nedenleri açısından iki temel gruba ayırmak mümkündür: Hükümetler veya isyancı gruplar tarafından yerlerinden edilenler ve terörle mücadele nedeniyle yerlerinden edilenler (Ünalın, 2008: 33). Nedenlerine göre farklı isimler altında gruplandırılrsa da mülklerinden ve geçimlerinden uzaklaştırılan bu kişilerin çoğu nadir gelen insani yardımlara bağlı olarak hayatta kalmaya çalışmaktadır. Genel olarak, yerinden edilmelerin zaten ekonomik zorluklarla boğuşan ve sınırlı altyapılara sahip gelişmekte olan ülkelerde görülmesi nedeniyle yerinden edilen kişilerin gelir getirici bir faaliyette bulunma fırsatları sınırlıdır. Uzun süreli yer değiştirmeler geleneksel geçim kaynaklarının yok olmasına, aile ve toplum yapısının dağılmasına neden olmaktadır. Çoğu durumda da çocukların eğitime ulaşımı, okul binalarının zarar görmesi veya öğretmenlerin kaçmış olması nedenleriyle zorlaşmaktadır (Ünalın, 2008: 36).

Uluslararası yasalara göre ulus devletler yerinden edilmiş vatandaşlarını korumak ve onlara yardım etmek zorunda oldukları halde fiili durumda hükümetlerin sadece üçte biri elindeki kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda yeterli sayılabilecek bir düzeyde bu yükümlülüklerini yerine getirmek üzere çaba göstermektedir (Ünalın, 2008: 37). Pek çok örnek, bu sorunu yaşamakta olan ülke yetkililerinin yerinden edilmiş nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakta isteksiz davrandığını ya da imkânlarının kısıtlılığı nedeniyle sorumluluklarını yerine getiremediğini gözler önüne sermekte, 18 milyon yerinden edilmiş kişinin ülkesindeki yetkililerden insani bir yardım almadığı ya da nadir olarak aldığı bilinmektedir (Ünalın, 2008: 37). Bu durum aslında Yol Gösterici İlkeler’i kaleme alan Kalın’ın de (2003) vurguladığı gibi ülke içinde yerinden olmuş kişilere dair çizilen çerçevenin bir tanımlamadan çok bir tasvir niteliğinde olmasıyla ilişkilidir. Yüksek’in (2008: 39) altını çizdiği bu nitelik, ülke içinde yerinden olmuş kişilerin haklarına dair kesin sınırların çizilmesini engellemektedir. Örneğin, 1951 tarihli Mültecilerin Statüsü’ne ilişkin Sözleşme’de kimlere mülteci denilebileceğinin açık bir tanımı yapılmakta, tanıma uyan kişilere, hukuki bir statü olarak mültecilik statüsü verilebilmektedir. Oysa “ülke içinde yerinden olmuş kişi” kavramı hukuki bir statü değildir ve kapsamı çok geniş tutulduğu için ülke içinde yerinden olmuş kişilere insani yardım, uluslararası toplumun sorumluluğu, devletin yükümlülükleri, yerinden olmuş kişilerin hakları, içinde buldukları mağduriyetin nasıl sonlandırılacağı, geri dönüş, toplumsal uyum ve benzeri konularda anlayış ve muamele farklılıklarını da beraberinde getirmektedir (Yükseker, 2008: 39). 1951 Birleşmiş Milletler Mülteci Sözleşmesi’ne ve 1967

tarihli Protokol'e taraf olan devletler ile uluslararası toplumun, mültecileri geldikleri ülkelere geri göndermeme ve onlara koruma sağlama yükümlülükleri vardır. Uluslararası toplumdan yerinden edilmiş kişiler konusunda beklenenler ise, insani yardımların ulaştırılması ve insan haklarının tesisine yardımcı olunması ile sınırlıdır. Diğer bir söyleyişle "Yol Gösterici İlkeler", yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının ulus devletlerin egemenlikleri çerçevesinde bir çözüm bulunması temeline dayanmaktadır (Yükseker, 2008: 40).

Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorunu pek çok ülkenin çok uzun bir süre göz ardı ettiği bir sorundur. Özellikle son yıllarda ülke içinde yerinden edilmiş kişiler sorununa dair kalıcı çözüm için geliştirilmesi gereken politikalar, ulusal ve uluslararası kuruluşların ve sivil toplumun oynayacağı rol ve bu süreçte uluslararası hukukun üstleneceği işlev son yıllarda sıklıkla tartışılmaktadır. Hem uluslararası hem de ulusal olarak pek çok kesimde konuya dair gelişmeler ve konu hakkında yapılan tartışmalar soruna dair kalıcı çözümün zorluğunu ortaya koymakla birlikte yine de çözüm üretilmesinde uluslararası deneyim ve ilkelerin göz önünde tutulmasının gereğine işaret etmektedir (Kurban, 2008: 55). Tartışmalarda öne çıkan eleştirilerden biri uluslararası insancıl hukuk rejiminin zorunlu göç mağdurları arasında yaptığı ayrımla ilişkilidir. Bu ayrıma göre yerinden edilen kişilerin ülke sınırlarını aştıklarında "mülteci", sınırlar içinde kaldıklarında ise "yerinden edilmiş kişi" olarak adlandırılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla yerinden edilmiş kişiler örneğin, mülteciler gibi aynı çatışma ortamından veya aynı sebepler nedeniyle kaçsalar bile sınırları aşma şanslarının olmamasına göre adlandırıldıkları için hem haksız bir ayrıma hem de mutlak olmayan değişken bir sınıflamaya tabii tutulmaktadır (Kurban, 2008: 56). Öte yandan yerinden edilmiş kişiler, mültecilerin aksine, kendileri için özel koruma veya insani yardım sağlamakla yükümlü bir uluslararası hukuk rejiminin korumasına sahip değildirler (Deng, 1995; Mooney, 2003a. Akt. Kurban, 2008: 56). Yerinden edilmiş kişiler kendi ülkelerinde ve yerinden edilme sebepleri o hükümet olmasına rağmen, kendi hükümetlerinin koruması altında kalırlar. Bunun sonucu olarak; bu insanlar, dünyadaki en hassas durumdaki kişiler arasındadır (www.unhcr.org.). Mağduriyetlerinin nedeni olabilen kendi hükümetlerinin iradesine terk edilmiş olmaları nedeniyle uluslararası kamuoyunun ilgisine en fazla ihtiyaç duyan gruplar arasında yer alırlar (Brun, 2003a Akt. Kurban, 2008: 56). Sonuç olarak, gerek yoksul ülkelere kaynaklanan kitlesel zorunlu göçü durdurmak veya engellemek, gerekse zorunlu göç mağdurlarının çoğunluğunu oluşturan yerinden edilmiş kişilere yardım ve koruma sağlayacak uluslararası bir rejim kurma arayışları, "Yol Gösterici İlkeler" in ortaya çıkmasının önemli nedenleri arasındadır. Ancak gelinen noktada "Yol Gösterici İlkeler", giderek artan normatif gücüne ve yerinden edilmiş kişilere sağladığı önemli kazanımlara

rağmen soruna kapsamlı, etkili ve kalıcı çözüm getirme noktasında hala eksiktir (Kurban, 2008: 56-57); Kurban'ın vurguladığı gibi metinde geri dönüş hakkından söz edilmekle birlikte bu hakkın kullanılması için gereken koşulların neler olduğu belirtilmemekte; toplumsal barışın ve adaletin sağlanması için gerekli olan çatışan tarafların silahsızlandırılması ve topluma kazandırılması; çatışma sürecinde meydana gelen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespit edilmesi ve cezalandırılması gibi hayati sorunların ilkeler içinde yer almaması ve ayrıca metnin kavramsal temelini ulusal egemenlik ilkesine dayanması ve çözüm yolunda atılacak adımların hükümetlerin iradesine bırakılması, yetkililerin sorunun varlığını kabul etmediği ve uluslararası girişimlere izin vermediği ülkelerdeki mağdurlar açısından "Yol Gösterici İlkeler"i erişilmez kılmaktadır (Kurban, 2008: 58-59).

Ülke içinde yerinden edilme sorunu 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin de yaşadığı önemli sorunların başında gelmektedir. Türkiye, bu soruna çözüm olarak ortaya konulan "Yol gösterici İlkeler"i benimsediğine dair resmi adımı Ağustos 2005 gibi yakın bir dönemde atmıştır. Yerinden edilen nüfusu barındıran Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi sosyo-ekonomik göstergelerinin düşük olması, tarihsel toplumsal yapısı ve 1984-1999 arasında yaşanan çatışmalar açısından Türkiye'nin diğer bölgelerinden farklılaşmaktadır. Nüfusunu ağırlıklı olarak Kürtlerin oluşturduğu, Cumhuriyet tarihi boyunca, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan birçok sorunun çözüme kavuşmadan süregeldiği bölge, ülkenin toplumsal olarak en kırılgan bölgeleri arasında yer almaktadır. Toprak dağılımındaki dengesizlik, feodalitenin ve aşiretlerin belirginliği, ekonomik, eğitim ve sağlık altyapılarının yetersizliği ve asıl olarak devletin ekonomik ve sosyal hizmet yatırımlarından ziyade askeri varlığına ağırlık vermesi ve Kürt kimliği dahil olmak üzere farklı kimliklerin uzun süre yok sayılması bu sorunlar arasındadır (Kurban vd., 2008: 21). En az Cumhuriyet kadar eski olmakla birlikte Türkiye'nin Kürt sorununun etkisi (Yeğen, 2007; Sirkeci, 2003b; McDowall, 1996) özellikle 1980'lerden itibaren ve 2000'ler boyunca daha açık seçik hale gelmiştir (Sirkeci, 2017: 25).

PKK fiili olarak 1984'te eylemlere başlamış ve 1987'de Olağanüstü Hal'in (OHAL) ilan edilmesi ile birlikte güvenlik güçlerinin PKK'ya karşı yürüttükleri mücadele ortamında bölgeye dair belirtilen sorunlar daha da ağır hale gelmiştir. OHAL uygulaması döneminde pek çok kırsal yerleşim yeri boşaltılmıştır. Yerinden edilen nüfusun büyük çoğunluğunu Kürtler oluşturmuştur. İnsanların kitle halinde göç etmeye zorlanması ya da göç etmek zorunda kalması, mevcut sorunların köylerden kentlere taşınmasına ve yeni sorunların oluşmasına yol açmıştır. Sonuç olarak Kürt sorunundan bağımsız olarak düşünülemez olan yerinden edilme sorunu (Kurban vd., 2008: 21) Türkiye'nin yaklaşık 40

yıldır yaşamakta olduğu uzun süreli ve kitlesel olarak hak ihlallerine yol açan bir sorun olma niteliğini taşımaktadır.

Köyboşaltmalar sonucunda yaşanan göçle ilgili olarak 1997’de oluşturulan TBMM Araştırma Komisyonu’nun raporunda, köylerin boşaltılması ve insanların göç etmek zorunda bırakılmasının, bireylerin bazı anayasal haklarının ihlali niteliği taşıdığı ifade edilmiştir.² Sonuç olarak Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan köy boşaltmaları ve nüfusun zorunlu yer değiştirmesi; ister güvenlik gerekçesiyle askeri birlikler tarafından gerçekleştirilmiş olsun, ister PKK’nın zorlamasıyla meydana gelmiş veya güvenlik güçlerinin keyfi uygulamalarından kaynaklanmış olsun, “6. Yol Gösterici İlke”nin ışığında³, “ülke içinde yerinden edilme” kapsamına girmektedir (Kurban vd., 2008: 20).

Öte yandan, sıklıkla vurgulandığı gibi yerinden edilme sorunu, sadece ulusal değil uluslararası boyutları da olan bir sorundur. Çünkü yerinden edilmiş kişiler, uluslararası sınırları geçtikleri çoğu durumda siyasi sığınma başvurusunda bulunabilmektedirler (Kurban vd., 2008: 22). İhlal edilen ulusal ve uluslararası haklar yanında yerinden edilme Aker ve arkadaşlarının (2002: 99) vurguladıkları gibi “zorunlu göç isteyerek yapılan göç ile kıyaslandığında, insanın sosyal uyum, hayat beklentileri, kişinin dünya üzerine olan temel varsayımları gibi yaşamsal kavramlarını çok daha derinden etkiler. Bir diğer deyişle, zorunlu göç hem sebepleri, hem de sonuçları açısından isteyerek yapılan göçten ve siyasi mülteci olmaktan çok farklıdır”. Bu açıdan da özellikle kırılgan konumları nedeniyle çocuklar, yaşlılar, kadınlar için çok daha ağır sonuçlara yol açabilmektedir. Nitekim “Yol Gösterici İlkeler”in “Genel İlkeler” başlığı altında yer alan 4. ilkesi bu kırılgan konumdaki insanları özel olarak ele almaktadır: “Çocuklar, özellikle yalnız başlarına olan küçükler, hamileler, küçük çocuklu anneler, aile reisi kadınlar, özürlüler ve yaşlılar gibi ülke içinde yerinden olmuş belirli kişiler, durumlarının gerektirdiği koruma ve yardımdan faydalanma ve özel gereksinimlerini dikkate alan bir muameleye tabi olma hakkına sahiptirler (<http://www.ceidizleme.org>. s.3).

Özellikle de çocuklar nedenini bilmedikleri, anlamadıkları ama maruz kaldıkları çatışmaların en korunmasız kesimidir ve ne yazık ki yerinden edilmiş kişiler üzerine yapılmış aşağıda değinilecek olan çalışmaların da vurguladığı gibi ihmal edilmiş bir grubu oluşturmaktadır. Oysa sosyal bilimcilere göre yaşamın temel bir aşamasını oluşturan çocukluk döneminde yaşananların etkisi tüm yaşam boyu devam etmektedir. Çocukluk, gençliği ve yetişkinliği de biçimlendiren bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Çocukluk, aile içindeki ve dışındaki ilişkileri yönlendiren, sevgi ve nefret duygularının oluşmaya başladığı, çevremizdeki insanlar ve kendimiz hakkında kararların verildiği bir süreç olarak

adlandırılmaktadır (Bilgin, 2013: 136). “Uluslararası Çocuk Hakları Konvansiyonu (International Convention for the Right of the Child, ICRC) çocuğu, 18 yaşını doldurmamış, hakları olan bir birey olarak tanımlamakta ve tanım kapsamına gençleri de almaktadır”. Çocukluk uluslararası mevzuatta 0-18 yaş aralığı olarak tanımlansa da bu dönem kendi içinde de alt kategorilere ayrılmaktadır. 6-11 yaş aralığı son çocukluk dönemi olarak kategorize edilir, okul çağıdır ve çocukların en önemli sosyalleşme dönemidir. Son çocukluk döneminin ardından gelen 12-18 yaş arası ergenlik dönemi ise kimlik kazanma açısından önemlidir ve çocuk gelişimi açısından en kritik dönem olarak tanımlanmaktadır (Erikson, 1984; Özdemir vd. 2012). Dönemler birbiriyle bağlantılı olduğu için bir önceki çocukluk döneminde yaşanan travmalar bir sonraki dönemin temellerinde de hasarlara ve olumsuzluklara yol açabilmektedir.

Devletler, bazı gruplar veya bir otoritenin dayatması ve zorlamasıyla kişilerin yaşadığı savaş ve sürgünler gibi nedenlerden buldukları ortamı terk etmesi olarak (Kaygalak, 2009) zorunlu göç sürecinden en çok etkilenen kesimlerin kırılgan konumları nedeniyle kadınlar ve çocuklar olduğunu araştırma raporları ortaya koymaktadır (HASUDER, 2014; UNICEF, 2012; UNICEF, 2016; IHD, 2017; Aydın, 2014). “Çocuklar [kendi] iradeleri dışında ebeveynlerinin aldığı karara uymak zorunda kalarak göç sürecinin bir parçası olmaktadırlar. İç savaş, çatışma gibi ortamlarda ebeveynsiz kalmaları ve refakatsiz çocuk göçmenlere dönüşmeleri sıkça rastlanan bir durumdur. Ailesini kaybetmek, ortamından kopmak, yaş itibarıyla hastalıklara daha açık olmak, eğitim sürecinin kesintiye uğraması gibi sayısız sorunla yüzleşmek” zorundadırlar (Sirkeci ve Göktuna Yaylacı 2019: 10). Doğrudan Türkiye’de yapılan araştırmalar da çatışmalara ve zorunlu göçe maruz kalan çocukların, gençlerin yaşadıkları fiziki ve ruhsal travmaların sonuçlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin UNICEF’in 2012 yılında yayınlanan “Türkiye’de Çocuk ve Genç Nüfusun Durumunun Analizi 2012” adlı kapsamlı çalışması “Türkiye’de terörizmden, askerin ve polisin operasyonlarından ve/veya toplumsal olaylardan en fazla etkilenen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde, kentlerde, ilçelerde ve mahallelerde” büyüyen çocukların özel riskler ve dezavantajlarla karşı karşıya olduklarını ortaya koymaktadır. Bu riskler şöyle sıralanmaktadır :

Fiziksel riskler arasında bombalar, iki ateş arasında kalma, mayınlar ve patlamamış mühimmatın yol açtığı kazalar yer almaktadır. ... Olayların en fazla meydana geldiği yerlerde yaşayan çocukların ayrıca çatışmalara, terörizme, gösteriler sırasında veya başka vesilelerle başvurulan şiddete tanık olma, güvenlik kaygılarıyla sınırlanmış bir yaşam tarzına sıkıştırılıp kalma, sevdiklerini kaybetme ya da onlardan şu veya bu nedenle ayrı düşme ve kendilerini öfkeli siyasal tartışmaların, nefretin, siyasi nitelikli cenazelerin ve benzer rahatsız

edici olaylar ve söylemlerin ortasında bulunma olasılıkları diğer bölgelerde yaşayan çocuklara göre yüksektir. Tüm bunların çocukların psikolojik açıdan iyi olma halleri üzerinde potansiyel etkileri vardır. Bölgede görev yapan güvenlik personelinin kendi çocukları ve akraba çocukları da benzer deneyimleri yaşayabilmektedir (UNICEF,2012: 113).

Göçe maruz kalmanın bir başka olumsuz sonucu da toplumsal cinsiyet rolleri açısından açığa çıkmaktadır. Göç üzerine yapılan çalışmalar “göç nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıklar olduğuna işaret etmektedir (Gina Buijs 1996. Akt. İlkaracan ve İlkaracan, 1998: 2). Bu farklılıkların temelinde ise kadın-erkek arasındaki aile içi iş bölümü ve bu iş bölümünü de belirleyen toplumsal cinsiyet rolleri yatmaktadır (İlkaracan ve İlkaracan, 1998; 2). Özellikle de çatışmalar sırasında kesintiye uğrayan eğitim hayatının bedelini en çok kız çocukları ödemek durumunda kalmakta, eğitim hayatının sona ermesini ise çoğunlukla güvencesiz olarak çalışmak ve/veya evlenmeye zorlanmak takip etmektedir.

Türkiye tarafından 1999 tarihinde imzalanan ve 2002 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile teminat altına alınan yaşamaya, gelişmeye, korunmaya ve katılıma dair haklar ırk, din, dil ayrımı yapmadan tüm çocuklar için geçerlidir. Söz konusu hakların korunabilmesini ve uygulanabilmesini sağlamak üzere düzenlenen temel ilkeler ise “ayrımcılığın önlenmesi, çocuğun yüksek yararının korunması, çocuğun görüşüne saygı gösterilmesi”dir. “Eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkesi” çerçevesinde tüm çocuklar için geçerli olan bu haklar yine “çocuğun yüksek yararı ilkesi” çerçevesinde, çocuk merkezli bir bakış açısı ile çocuğun hak ve ihtiyaçlarını öncelikle göz önünde bulundurmaya sağlamaya yöneliktir (Kurt, 2016: 111). Türkiye’de , “çocuk hakları” terimi ilk kez 2010’da yapılan anayasa değişikliğiyle Anayasa metnine girmiştir. Her çocuğun “yeterince korunma ve bakım hakkı olduğu, kendi yararına açıkça aykırı düşmediği sürece ebeveynleriyle doğrudan kişisel temas halinde olup bu temasını sürdürebileceği” yasa metninde belirtilmiştir. Ayrıca, “devletin çocuğun her tür istismar ve şiddete karşı korunması ve toplumda korunmaya muhtaç çocukların desteklenmesi için her tür önlemi alması, devletin güç durumdaki çocukları destekleme, topluma olumlu katkılarda bulunacak şekilde büyümelerini sağlama yükümlülüğü de Anayasa’da yer almıştır” (UNICEF, 2012: 123. Akt. Çobaner Ardıç, 2015: 30).

Öte yandan savaş şartlarında sivillerin korunmasını içeren Cenevre Sözleşmesi ve BM Sözleşmesi’nde çocukların korunmasını içeren maddelere rağmen çocuklar korunamamakta, devletin veya devlet adına savaşta bulunan kişilerin

bunu dikkate almadığı görülmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne rağmen, Devletin güvenlik güçleri ve PKK arasında yaklaşık 40 yıldır bir çatışma ortamında Kürt çocukları başta yaşam hakkı olmak üzere gelişme ve korunmaya dair temel haklarından mahrum bırakılmaktadır (<http://www.ihddiyarbakir.org/tr/post/14506>).

Nitekim 2015 yılının sonlarında Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları Şırnak, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin gibi kentlerde "Hendek Savaşları" olarak isimlendirilen operasyonlar başlamış, bu operasyonlar boyunca 7 ilde ve 22 ilçede onlarca kez sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, güvenlik güçleri ve PKK arasında yaşanan çatışmalar ortasında kalan sivil Kürt vatandaşlar yaralanmalar, ölümler de dahil olmak üzere pek çok hak ihlali ile karşı karşıya kalmışlardır.

Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme için kullanılacak araştırma soruları, göç, zorunlu göç, yerinden edilme ile ilgili var olan ve yukarıda özetlenen literatüre ve çalışmalara dayanılarak Sur'dan ayrılan zorunlu göç mağduru çocuklar için geliştirilmiştir. Literatür bağlamında hazırlanan ve çocuklara yöneltilen soruların çocukların düzeyine uygun hazırlanmasında çocuk gelişim uzmanı N. Okal'dan⁴ destek alınmıştır. Tüm görüşmeler ailelerin ve çocukların kendi rızası ve isteği ile onların evlerinde (Diyarbakır-Bağlar semtinde) annelerinin yanında, ailelerin görüşme için uygun buldukları saatlerde yapılmıştır. Her görüşme sırasında çocuk gelişimi uzmanı ve araştırmacı bir arada bulunarak çocuklarla sohbet ortamı yaratılmasına özen gösterilmiştir. Görüşmelerde izin alınarak ses kaydı yapılmıştır. Kayda alınan bilgilerin sadece bilimsel çalışma için kullanılacağı, başka herhangi bir amaçla kullanılmayacağı beyan edilmiş ve sağlanan güven ortamında görüşmeler yapılabilmıştır. Görüşülenlerin isimleri deşifre olmamaları için değiştirilmiştir. Görüşmelerde 6-11 yaş grubundaki her bir çocuğa, aynı sözcüklerle ve aynı anlamı çağrıştıracak tonlamalarla sorular yöneltilmiştir. 12-18 yaş aralığındaki çocuklarla yapılan görüşmelerde ise aynı soruları derinleştirmek ve ayrıntılı olarak konuşabilmek mümkün olabilmıştır. Öte yandan özellikle annelerin ve çocukların kendilerini ifade ederken Kürtçe konuştukları anlarda Türkçeye ve Kürtçeye hâkim olan çocuk gelişimi uzmanı yardımcı olmuştur. 2017 Haziran ayında başlayan görüşmeler, 2017 Ekim ayı sonunda bitirilebilmiştir.

Görüşmelerin yapılacağı çocukların belirlenmesinde ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda temel ölçütler, Sur ilçesinde çatışmalara maruz kalan, evleri yıkılan ve taşınmak zorunda kalan ailelerin çocukları olmaları; çocukların 6-11 ve 12-18 yaş gruplarından olması, her iki gruptaki çocuklarda kız ve erkek çocuk sayısının birbirine yakın olmasıdır. Görüşülen 11 kişiye kartopu örnekleme

metodu kullanılarak ulaşılmıştır; görüşme yapılacak ilk çocuğa bölgedeki tanıdıklar aracılığıyla ulaşıldıktan sonra benzer durumdaki diğer çocuklara da bu ailenin yönlendirmesi ile ulaşılmıştır. Zaman ve kaynak sınırlılıkları yanında konunun hassasiyeti görüşülen sayısının belirlenmesine belirleyici olmuştur.

Çocukların ifadeleri betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Bu kapsamda öne çıkan temalar özetlenip, yorumlanmıştır. Çocukların çatışmalar ve yerinden edilme sürecinde yaşadıkları ve hissettiklerine dair öne çıkan ifadeler doğrudan alıntılanarak neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde yorumlanarak analiz edilmiştir. Çalışma için 6-11 yaş grubundaki 6 çocuk ve yine 12-18 yaş aralığındaki ergenlik dönemindeki 5 çocukla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca belirtmelidir ki görüşmelerin çocuklarla yapılması hedeflenmiş olmakla birlikte çocukların yanlarında bulunan annelerinin kendilerini ifade etme ve çocuklarla ilgili kendiliğinden bilgi verme isteklerine müdahale edilmemiştir. Bu nedenle analiz bölümünde de görüleceği gibi annelerin tematik olarak öne çıkan ifadeleri de analiz kapsamına alınmıştır. Her iki gruptaki çocuklara ilk olarak “hep bu evde mi oturuyordunuz” sorusu yöneltilmiş, çocukların daha önceden Sur’da oturduklarını ifade etmeleriyle birlikte ayrılma nedenlerine, oradaki ilişkilerine, özelemlerine ve yeni mekândaki deneyimlerine, çatışma ve yerinden edilme sürecine, geçmişe ve mevcut duruma dair konuşabilmeleri sağlanmıştir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Sur’dan taşınan ailelerin ve çocukların kendi evlerinde nasıl “mülteci” olduklarının, neden bu şekilde adlandırıldıklarının göstergeleri ortaya konulmuştur. Çocukların anlatımları analiz edilerek, söz konusu analizin ortaya çıkardığı temalar “kendi evinde mülteci” olmanın göstergeleri olarak beş başlık altında ele alınmıştır. Öte yandan daha önce vurgulandığı gibi mevcut literatür, ulusal ve uluslararası mevzuata uygun bir şekilde ancak kendi ülkelerini terk etmek zorunda kalıp, başka bir ülkenin sınırlarına girenlere mülteci, sığınmacı, başvurucu, misafir, göçmen, düzensiz göçmen, düzenli göçmen gibi adlandırmalar kullanmaktadır. Ancak göç kuramları üzerine son dönemde yapılan çalışmalar söz konusu kavramların karışıklığı ve yetersizliğine vurgu yapmaktadır (King, 2002; Sirkeci ve Bardakçı, 2016; Cohen ve Sirkeci 2011; Sirkeci 2012). “Küresel hareketlilik çağında göç kuramları ve temel kavramlar” başlıklı makalelerinde Sirkeci ve Göktuna Yaylacı (2019: 16), göç yazınında karşılaşılan zorunlu göç-gönüllü göç, ekonomik göçmen-sığınmacı, öğrenci göçü, aile göçü, işçi göçü gibi kavramların “ideolojik ve idari kaygıları” yansıttığına vurgu yapmaktadırlar. Aynı şekilde Cohen ve Sirkeci (2011) de iç göç ve dış göçün aynı uzamsal alanda değerlendirilmesi gerektiğini ve göç eden kişilerin güvensizlik algıları ve göç edebilme kapasitelerinin bir fonksiyonu olarak farklılaştığına dikkat çekmekte ve şöyle demektedirler: “Yani bir kişi güvenlik kaygısını ülke içinde bir yerden bir yere göçe ederek kabul edilebilir düzeye

indirebiliyorsa yurtdışına göç etmeyi tercih etmeyebilmektedir. Uluslararası sınırları aşan göçmenlerde sıklıkla karşılaştığımız uyum sorunlarının daha derin olabildiği ve sürecin daha uzun sürebildiği ancak burada da özellikle ülke içinde yer değiştiren farklı kültürel ve etnik grupların derin uyum sorunları yaşayabildiklerinin altını çizmek gerekir.” (Akt. Sirkeci ve Göktuna Yaylacı, 2019: S.17.) Bu kavramlaştırmalar üzerine yürütülen eleştirel ve kuramsal tartışmalar ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmayı hak etmekte ve bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Çalışmamızda kullanılan “kendi evinde mülteci” adlandırması halihazırda göç literatüründe kabul gören mevcut mülteci tanımına uygun olmamakla birlikte kendi topraklarında çatışmalar nedeniyle yerinden edilen Kürtleri tanımlamak için alıkonulmuştur. Öte yandan örneğin, doğal felaketlerin, geniş kapsamlı kentsel dönüşüm projelerinin veya ekonomik nedenlerin yol açtığı zorunlu iç göç süreciyle etnik ve/veya dini nedenlerle sürekli olarak gündemde olan çatışmaların, terör ortamının yarattığı güvensiz çevrede yaşamının imkânsızlığından dolayı yerinden edilme sürecinin birbirinden farklı olduğu açıktır ve bu nedenle aynı kavramlar altında adlandırılması sorunludur. Kaldı ki daha önce de tartışıldığı ve vurgulandığı gibi mülteci, sığınmacı, yerinden olma, yerinden edilme gibi adlandırmalara dair eleştiriler ve kuramsal tartışmalar da sürdürülmektedir (Bkz. King 2002; Sirkeci ve Bardakçı 2016; Cohen ve Sirkeci, 2011; Sirkeci, 2012 vb.) Bu nedenle Türkiye’de yaklaşık 40 yıldır yaşanan çatışmalar ve özellikle 90’lı yıllarda yoğun olarak gerçekleşen köy boşaltmalar da dikkate alındığında Kürtlerin kendi ülkelerinde yaşadıkları yerlerden zorunlu olarak iç göçe maruz kalmaları aşağıda ayrıntılı olarak anlatılan göstergeler bağlamında onların “kendi evinde mülteci” olarak adlandırılmalarını mümkün kılmaktadır. Ayrıca belirtmelidir ki aşağıda beş başlık altında anlatılan “kendi evinde mülteci” olmanın söz konusu göstergelerinin her biri hem birbirlerini tetikleyen hem de birbiriyle iç içe geçen göstergelerdir ve bu anlamda sınırları belirgin olmayan özellikler taşımaktadır.

Kendi Evinde “Mülteci” Olmanın Göstergeleri

6 kız, 5 erkekten oluşan 11 çocuğun altısı görüşme yapıldığı sırada 6-11, geriye kalan beş çocuk ise 12-18 yaş aralığındadır. Çocukların çatışmaların yaşandığı dönemdeki yaşlarının iki yaş daha küçük olduğunun altı çizilmelidir. Görüşmelerin yapıldığı dönemde çocukların ikisi hariç diğerleri ilköğretim dönemi çocuklarıdır. Çocukların anne ve babaları sağdır ve ailelerinin hiçbirinin daimi geliri yoktur. Burada vurgulanması gereken önemli noktalardan biri de Sur’da müstakil ve kendilerine ait evleri olan bu ailelerin yıkımdan sonra taşınmak zorunda kaldıkları evlerde kiracı konumuna düşürülmüş olmalarıdır.

Çatışmalar Nedeniyle Zorla Yerinden Edilme - Göçe Mecbur Bırakılma

Kendi evinde “mülteci” olmanın ilk göstergesi, kişilerin vatandaşı oldukları ülkede sahibi oldukları mekânlardan, doğup büyüdüğü evlerden çatışmalar nedeniyle gitmeye zorlanmaları veya buna mecbur bırakılmalarıdır. Görüşmeler sırasında çocukların sıklıkla vurguladıkları ve öne çıkardıkları asıl meselenin çatışmalar yüzünden doğup büyüdüğü ve kendilerini var kıldıkları evlerden, sokaklardan koparılmış olmak olduğunun altı çizilmelidir. Çatışmalara, yaralanmalara, kurşun ve bomba seslerine maruz kalan çocukların üzerine durdukları, hepsinin anlatımlarında ortak bir sorun olarak beliren bu durum dikkat çekicidir. Aşağıda çatışmalar sırasında 4 yaşında olan Kevser, 5 yaşında olan Esmenur gibi 18 yaş aralığına kadar olan diğer görüşülenler evlerinden ayrılmalarının nedeni olarak çatışmaları göstermekte, can güvenliği nedeniyle buna mecbur kaldıklarını ifade etmektedirler:

Evimiz Sur'daydı bombalar patladı biz de korktuk geldik (Kevser 4/6).

... mahalleyi yıktılar, eski evimizde damımız vardı, dama çıkıyorduk, oyun oynuyorduk, avlumuz vardı, eski evimizde sokakta oyun oynuyorduk, top oynuyorduk. Bu evimiz hiç güzel değil, eski evimiz daha güzeldi, avlumuz vardı, çok güzeldi, iki katlı evimiz vardı, biri yukarıda, diğeri aşağıdaydı. Biri bizimdi, diğeri nenemlerin eviydi. Bombalar patladığı için eski evimizden çıktık (Esmenur 5/7).

Patlama seslerini duyduklarında korkuyorlardı, biz bile çok korkuyorduk. Bu kadar nüfus hepimiz bir odaya sıkışuyorduk. Tuvaletimiz avlunun diğeri tarafındaydı, bazen korkudan tuvalete bile gitmiyorduk, gittiğimizde de yukarıdan kurşunlar kafamıza yağıyordu yağmur gibi. Çocuklar bomba seslerine ağlıyorlardı, bağıryıyorlardı. Korkuyorlardı. Evimiz iki katlıydı ... korkudan bir yukarı kaçuyorduk, bir aşağı, seslerin geliş yönüne göre oda değiştiriyorduk ... çocuklarla birlikte en arka odaya gidip orada saklanıyorduk, hep şey diyordum eşime, bir şey olursa hep birlikte olsun (Esmenur'un annesi).

Dört ay boyunca oradaydık, evimizdeydik, çatışmanın en yoğun olduğu zaman bize çıkın dediler, o zaman çıkmak zorunda kaldık. O karda kışta soğukta ne yatak, ne elbise, ne giyecek hiçbir şey yoktu, ta ki millet bize bir şey verene kadar (Seda 6/8. O konuşmayı susuyor. Anne konuşuyor).

Kevser, Esmenur ve Seda'nın yaşları yaşadıklarını tarif edebilmek için oldukça küçüktür. Bu nedenle annelerinin devreye girmesi gerekmiştir. Ayrıca Esmenur'un annesinin “biz bile çok korkuyorduk” ifadesi kurşun ve bomba sesleri ile bir odaya sıkışmanın yarattığı travmanın çocuklar açısından tarif edilmesinin

zorluğuna işaret etmektedir. Bu nedenle hayatta kalamama korkusunun evlerini terk etmelerinde temel belirleyici olduğu açıktır.

Evimizle, mahallemizle ilgili bir sıkıntı yoktu. Evimizi beğenerek almıştık. Olaylardan dolayı çıkmak zorunda kaldık. Olayların son gđnüne kadar da bekliyorduk bombalar patlayınca ev sallanıyordu korkuyorduk.... (Fatmanur 16/18).

Bir akşam polisler anons etmişler evleri boşaltıp çıkın diye biz duymadık bu anonsu, ben sabah namaza kalktım baktım komşular eşyalarını toparlıyor... herkes anonsu duymuş toparlanıyordu ama biz duymadık, kalkıp bđtđn çocukları uyandırdım Demir otelin önünde bekledik sđrekli polisler bizi farklı sokaklara yđnlendiriyordu, sđrekli yđn değiştiriyorduk. İki taraf çatışıyordu, çatışmanın ortasında dolanıyorduk ... çatışmaların ortasında evi terk etmek zorunda kaldık (Fatmanur'un annesi).

6 ve 18 yaş aralığındaki çocukların anlatımlarındaki ortaklık yer değiştirmenin zorunluluğu ve bu zorunluluğun yarattığı mağduriyetlerdir. Yukarıdaki ifadeler bu çocukların ve ailelerinin silahlı çatışmalarda ve şiddet ortamında maruz kaldıkları insan hakları ihlalleri nedeniyle yaşamakta oldukları Sur'dan zorla ya da mecbur kalarak ayrıldıkları gerçeğini ortaya koymaktadır. Öte yandan zorunlu gđç bağlamında ele alındığında ev, "sadece ekonomik ya da kamusal olanı anlamak için araşsallaştırılabilecek toplumsal bir birim" olarak gđrđlmemelidir. Pala'nın vurguladığı gibi ev aynı zamanda "yeniden konumlanmanın inşa edildiği, kimlik, aidiyet ve iyelik kiplerinin dđzenlendiđi geğirgen bir alan olarak ele alınmalıdır" (Pala, 89-90). Çocukların aşağıdaki ifadeleri terkedilen yerin sadece yıkılan duvarlar olmadığına işaret etmektedir.

Önce bombalar patladı, biz çok korktuk, kardeşlerim çok korktu, babam bir tane pikap getirdi ... önce kđye gittik sonra da buraya taşındık (Bağlar semtine) en çok mahalleyi özlüyorum, komşularımızı, arkadaşlarımızı özlüyorum. Sokağımızdan ayrılmak zorunda kalmak beni çok üzdü. Sokağımız çok güzeldi, herkes tanıdıktı, birbirimizi taniyorduk... (Pervin 12/14).

anneme hep niye başka bir yere taşınıyoruz kendi evimizde kalamasak bile yakın bir yere taşınalım diyorum ... annem yok diyor, korkuyorum diyor... polisler bizi çıkardı ben çıkmak istemiyordum., zorla çıkardılar (Mehmet 8/10).

Pervin ve Mehmet'in anlatımlarında da gđrđldüđu gibi yerinden edilme durumunda ev, mekânı aşan bir anlama sahip olmaktadır; ev, hem paylaşılan bir travma üzerinden 'yurt'a gönderme yapar hem de kolektif kimliklerin yeniden üretildiği ve bu travmanın rehabilite edildiği yeni bir gündelik hayat alanına dđnüřme potansiyelini içinde taşımaktadır (Pala, 89-90). Aşağıda 16 yaşındaki Abdullah'ın eski evleri ve Sur bölgesinde yaşarken çektiği fotoğrafları ısrarla

göstermesi ve duygusallaşarak konuşamaması oldukça çarpıcıdır. Annesi devreye girerek şöyle demiştir:

Çocuklar keşke evimizi geri verseler diyorlar. Geri versinler sadece toprağı bile verseler razıyız diyorlar. Ev de vermesinler para da vermesinler diyorlar. Desinler ki bu toprak sizin gidin üstünde yatın razıyız diyorlar... biz kendimize bir oda bir tuvalet yaparız yeter ki Sur'da yaşayalım. Her şeyimiz orda anılarımız orda.. (ağlıyor...) (Abdullah'ın annesi)

Annesi ağlayınca Abdullah söze devam ediyor:

Ben çok çok gitmek istiyorum. Sur'u göstermek istiyorum. Orayı çok özlüyorum. Bak bu fotoğraftaki yer benim ninemin bahçesi (Sur'da yıkılan evlerinin eski görüntülerinin fotoğraflarını gösteriyor).

Bir dolmuşla ya da yürüyerek gidebilecekleri kadar yakın bir mesafeyi anlatırken çocukların kullandıkları ifadelere dikkat edildiğinde Sur ilçesi sanki gitmelerinin imkânsızlaştığı- uzak bir ülke gibi anlatılmaktadır. Bu anlamda çatışmalar, yıkım ve yerinden edilmenin yarattığı travmayla bir arada düşünüldüğünde çocuklar açısından Sur ilçesinde bırakılan evler bir vatan gibi tarif edilmekte, bu vatan zorunlu nedenlerle, istenilmediği halde terkedilmek durumunda kalınan bir yer olarak anlamlandırılmaktadır. Çocuklar doğdukları, büyüdükları evlerini, sokaklarını, arkadaşlarını, komşularını, öğretmenlerini özlemlerle anlatırlarken, taşınmak zorunda kaldıkları yeni mekânları kendilerine ait hissetmemeleri nedeniyle olumsuzluklarla tarif etmektedirler. Bu olumsuzluk hem yeni olana alışamamak ve içselleştirememekle ilgili hem de dışlayıcı pratiklerle karşılaşmakla ilişkili olarak dile getirilmektedir. Bilindik ve alışık olunandan koparılmış olmanın yarattığı köksüzlük duygusu, yeni mekânların yabancılığı, tekinsizliği ve dışlayıcılığıyla bağlantılı olarak ev, çocukların kendileri olabildikleri, aidiyet hissettikleri, güvende oldukları, geleceğe dair iyi şeyler düşündükleri ve umutlarını diri tuttukları bir yer olarak tarif edilirken; evin yok olması, terkedilmesi de aynı oranda tersi bir etkiye yol açmış görünmektedir.

Sosyal Dışlanma ve Damgalanma

Kendi evinde “mülteci” olmanın ikinci göstergesi, ilk göstergeyle bağlantılı olarak gidilen yerde yaşanan sosyal dışlanma ve damgalanma pratikleridir. Sosyal dışlanma toplumsal hayata katılamamayı, toplumun dışında kalmayı anlatan, ayrımcılıkla da yakın ilişkisi olan bir kavramdır. Silver'in (1994) sosyal dışlanma kavramını “sosyal ilişkilerin dışında kalma, toplumun dışına itilme; kişiler, aileler ya da grupların toplumdaki bir çeşit sürgün edilme durumu” olarak tanımlamasına atıfla Semerci de (2012: 192) insanlara yüklenen önyargıların ve

damgalamaların da sosyal dışlanma kavramının içinde yer aldığına işaret eder. Nitekim zorla yerinden edilme olgusunu sosyal dışlanma kavramı odağında ele alan çalışmalar da bulunmaktadır: Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde 1990'larda yaşanan zorunlu göçü sosyal dışlama kavramı ekseninde ele alan Yüksekler (2008: 220), "kentsel yoksulluk, eğitim hakkından yararlanamama, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, sosyal güvenceden yoksunluk, işgücü piyasasına yeterince katılmama, işsizlik ve kentsel mekânda ayrımcılığa uğrama" gibi birçok soruna yol açan yerinden edilme olgusunun çok boyutlu bir sosyal dışlanma süreci yaratmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Yükseker'in çalışmasının sonuçlarıyla uyumlu bir şekilde, görüşülen çocukların anlatımlarında gidilen yerlerin tekinsizliği ve dışlayıcılığına ilişkin ifadeleri yer almaktadır:

Oradaki arkadaşlarım beni dövüyordu buradakiler beni dövüyor. Paranı bize verirsen sana elleşmeyiz diyorlar. Çok özlüyorum oradaki arkadaşlarımı. Orda evler tek katlıydı hiç bina yoktu. Sokakta oynuyordum saklambaç oynuyordum (Abdullah 7/9).

Çok değişik ve tuhaf geliyor bana burası, hiç alışamadım, arkadaş bulamadım, burada kimseye güvenemiyorum. Bize kıyafet veriyorlar, istemeyince de "Sur'dan gelmişler bir de bizi beğenmiyorlar" diye kızıyorlar Benim eski okulum Hasan Paşa'daki hocalarım çok iyiydi. Buradakiler bize hep, Sur'dan gelmişler falan diyorlar. Gelmişler dedikleri zaman ben çok üzülüyorum (Zahide 14/16).

Eski hocamı çok özlüyorum, çok seviyorum o hocamı, buradaki hocamı hiç sevmiyorum, bizimle hiç ilgilenmiyor ... saçma bir şekilde yüzümüze bakmadan konuşuyor... ben de onu sevmiyorum. Orada okula gitmeyi seviyordum ama burada gitmek istemiyorum (Mehmet 8/10).

Abdullah ve Zahide'nin ifadelerinde açıkça görülen dışlanma pratikleri yanında Mehmet'in dışlandığına dair algısının üzerinde durulmalıdır. Mehmet, yeni okulundaki öğretmeni için "saçma bir şekilde yüzümüze bakmadan konuşuyor" demektedir. "Biz"nin yakınında dolanan, "biz"nin içine kadar giren "tekinsiz" Öteki'nin yarattığı rahatsızlık hissiyle (Çoban Keneş, 2015: 80-89) "tekinsiz" olanla iletişimi asgariye indirme isteği belki de Mehmet'in ifade ettiği "saçma bir şekilde yüzümüze bakmadan konuşuyor" ifadesinde kendini göstermektedir. Yerinden edilmiş, ait olduğu mahalleden, evden, okulundan ve arkadaşlarından koparılmış olmak başlı başına bir travma nedenidir. Bu açıdan onun kendini dışlanmış hissetmesi yaşadığı travmanın büyüklüğüyle ilişkilidir. Başka koşullarda belki dikkat etmeyeceği davranış biçimleri yaşadıklarının bir sonucu

olarak onun kendisini dışlanmış hissetmesine yol açabilir. Bu durum, çocukların gündelik yaşamlarında ve sosyal çevrelerinde yaşadıkları veya algıladıkları dışlanmışlık hissi ile özel olarak ilgilenilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Öte yandan Sur'dan gelen bu ailelerin kendi ülkelerinde ve doğup büyüdüğüleri kendi şehirlerinde kültürel, etnik, dini ortaklıkları olan insanlar arasında olmalarına rağmen düzeyi değişmekle birlikte tıpkı mülteciler gibi damgalanmalarına ve çeşitli dışlanma pratikleri ile karşı karşıya kaldıklarının tespit edilmesini mümkün kılan ifadeleri dikkat çekicidir. Uluslararası literatür mülteciliği "vatandaşı oldukları ülkelerde ırklarından, dinlerinden, milliyetlerinden, ideolojik görüşlerinden veya belirli toplumsal gruplara mensubiyetlerinden ötürü işkence, kötü muamele, haksız yere hapsedilme ve hatta öldürülmeleri gibi tehdit ve zulüm altında bulunan kişilerin kendi ülkelerinin sınırlarını aştıklarında ilk ulaştıkları ülkeden ve uluslararası toplumdan himaye görme hakları bulunan" kişiler olarak tanımlamaktadır (mülteci.org.tr.s.4). Bu anlamda mülteciler hiç tanımadıkları ülkeye etnik, kültürel, dini vb. bütün farklılıklarıyla gittikleri için "biz-onlar" karşıtlığı çok daha kolay kurulabilmekte ve farklı düzeylerde ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler. Nitekim 2011 yılından beri Türkiye'ye gelen savaş mağduru Suriyeliler için gazetelerde ve halkın dilinde kullanılan "Suriyeliler" adlandırması tüm Suriyelileri 'Öteki'leştiren bir damgalama işlevi de görmektedir. Örneğin, "Suriyeliler kiralının yükselmesine neden oldu, Suriyeliler işimizi elimizden alıyor, Suriyeliler sınavsız üniversiteye girecek" (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016; Çoban Keneş, 2016) gibi bütün Suriyelileri suçlayıcı cümlelere benzer şekilde "Surlular" adlandırması da yerinden edilen mağdur vatandaşları damgalamak yoluyla ötekileştirmeye aracılık etmektedir. Sur'lu ailelerin kendi memleketlerinde olsalar dahi farklı düzeylerde benzer bir dışlanmaya maruz kalmaları dezavantajlı konumlarından dolayı azınlıklaştırılan gruplara karşı ayrımcı dilin değişmediğini göstermesi anlamında çarpıcıdır.

Toplumsal Cinsiyet Rolünün Ağırlığı ve Çocukluğun Yitimi

Göç üzerine yapılan çalışmalar "göç nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıklar olduğuna işaret ediyor" (Gina Buijs 1996. Akt. İlkaracan ve İlkaracan, 1998: 2). Bu farklılıkların temelinde ise kadın-erkek arasındaki aile içi iş bölümü ve bu iş bölümünü de belirleyen toplumsal cinsiyet rolleri yatmaktadır (İlkaracan ve İlkaracan, 1998; 2). Zorunlu göçün kadınlar ve erkekler için farklı sonuçlara yol açtığına, kadınlar ve erkekler tarafından farklı deneyimlendiğine dair vurgu, yerinden edilmenin ve zorunlu göçün toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında

ele alınması gerektiğine işaret etmektedir (Demirler, 2008: 1). Göçle birlikte sarsılan ekonomik koşullarda erkekler ailenin geçimini sağlayamaz hale geldiklerinde geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri de sarsılmakta ve çatışmalar yaşanmaktadır. “Kadınlar ve genç kızlar, bir yandan yeni ortamda aile geçimine katkıda bulunmak zorunda kalmaları, bir yandan da eşlerinin, babalarının ve ağabeylerin geleneksel davranış kalıplarına uymaları yönünde artan baskısı arasında sıkışarak, yeni ruhsal sıkıntılar yaşamaya başlıyorlar” (TESEV, 2012: 12).

Çalışmada yerinden edilmenin, zorunlu göçün kız çocuklarını aynı yaş grubundaki erkek çocuklara göre sınıfsal ve cinsiyet kimliklerinin birbirine eklenmesiyle daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. Göçün derinleştirdiği yoksulluğun, yarattığı işsizliğin, ataerkil değerlerin ve toplumsal cinsiyetin zorunlu göç koşullarında birbirine eklenerek kız çocuklarının sömürülmesini ve/veya ikincilleştirilmelerini kolaylaştırdığı görüşülen çocukların aşağıdaki ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Sur’daki evde kapının önünde otururduk, çok özledim oturmayı. Burada hemen kızıyor annem bize kapıya ya da pencereye çıktığımızda, sürekli evin içindeyiz. Eski evimizin olduğu yerde rahattık, mahalle güzeldi, anneme hiç söylemeden çıkardık. Ama burada öyle değil. ... Orada arkadaşlarımla oynuyorduk, sokağa serbestçe çıkıyorduk, dolaşıyorduk her şeyi yapıyordum burada öyle değil. ... Burada hiçbir şey yapamıyoruz. Dışarı çıkıyoruz hemen anneme söylüyorlar kızların dışarı çıktı diye...biz de annem üzülmesin diye dışarı çıkmıyoruz, istediğimiz şeyleri yapamıyoruz... (Zahide14/16).

Sokağımızdan ayrılmak zorunda kalmak beni çok üzdü. Sokağımız çok güzeldi, herkes tanıdıktı, birbirimizi tanıyorduk... orada (Sur’da) rahat dışarı çıkıp oyun oynuyordum, arkadaşlarımla geziyordum...burada dışarı çıkamıyorum annem izin vermiyor korkuyor. Hep dışarı çıkmak istiyorum ama annem kızıyor (Pervin 12/14).

Eski mahallede kızların yanına giderdik, onlarla oynardık. Burada rahat değiliz (Adem, 11/13).

Adem’in anlatımı toplumsal cinsiyet rollerinin erkek çocuklar için de ağırlığını gösteren bir örnektir. Ancak ataerkil cinsiyet rollerinin yoksullukla birleşmesinin de bir sonucu olarak çatışmaların, zorla yerinden edilmenin bedelini daha çok kız çocukları ödemektedir; kesintiye uğrayan eğitim hayatının ardından kız çocuklarının eve kazanç getirmesi amacıyla çalışmak zorunluluğu ya da ek maddi külfetten kurtulmanın yolu olarak evlenmeye zorlandığını çalışmalar (İlkaracan ve İlkaracan, 1998; Demirler, 2007; TESEV, 201; Üstel vd, 2004) ortaya koymaktadır. Zahide’nin anlatımı da bu duruma işaret etmektedir:

Başlarda bomba seslerinden korkudan hiç ders çalışmıyordum, olayların olduğu zaman ben TEOG sınavına hazırlanıyordum olaylar zamanı 56 gün hiç okula gidemedim, bomba seslerinden korkudan hiç ders çalışmadım sınavım çok kötü geçti ve istediğim liseye yerleşemedim. Çok üzüldüm, ders çalışma isteğim falan hepsi kaçtı ve okula gitmek istemedim, bıraktım okulu, sonra da zaten adres değişikliği falan okula çok geç başladım falan ben de okulu bıraktım. Sınav öncesi 56 gün hiç okula gitmedim, berbat geçti sınav. Buradaki ev kira, bizim değil. Bu beni etkiledi, babam çalışmıyor, istediğim şeyleri yapamıyordum, maddi sıkıntı çekiyorduk ben de işe başladım. Şimdi evlere temizliğe gidiyorum, gündelikçilik yapıyorum (Zahide 14/16).

Zahide, çatışmalar nedeniyle kesintiye uğrayan eğitim hayatından söz etmekte, yoksulluklarının derinleşmesine vurgu yapmakta ve tüm bunların sonucunda güvencesiz de olsa evlere temizliğe gitmek yoluyla para kazanma zorunluluğunun hayatında nasıl dramatik değişimlere neden olduğunu anlatmaktadır. Bu örnek, zorunlu göçe maruz kalan kişilerin cinsiyet, yaş gibi özelliklerinin de dikkate alınması gerekliliğine işaret etmektedir. Bu nedenle “‘cinsiyetlendirilmiş göç’ ve ‘cinsiyetlendirilmiş zorunlu göç’ kavramları, göç ve zorunlu göç/yerinden edilme/mültecilik olgularının bütün bileşenlerini (hukuki statüler, karar mekanizmaları, kalkınma, sağlık, iş gücü, eğitim, şiddet vb.) toplumsal cinsiyet perspektifinden görmek” (Colson 2008 ve Demirler, 2008. Akt. Pala, 2013: 14) gerekliliğine yapılan vurgu önemlidir.

Fiziksel ve Ruhsal Travmalar

Çatışmalara, savaşlara ve yerinden zorla ayrılmaya maruz kalmanın bedensel ve ruhsal olarak olumsuz sonuçları olduğu bilinmektedir. Kişilerin “uzun süre içinde bulunduğu ortamdan ayrı düşmesi; yalnızlık, yabancılaşma, kendini değersiz görme, özgüvende eksiklik, yakın çevrenin yokluğu ve yaşadığı yeri terk etmedeki pişmanlık hissi kişiyi derinden etkilemekte ve yoğun stres durumlarına sürüklemektedir” (Şahin, 2001: 57-67). Çatışmaların ve savaşların sonuçlarına özellikle halk sağlığı açısından bakan araştırmacıların derlediği “*Savaş ve Çocuk*” isimli çalışma çocukların fiziksel ve ruhsal olarak yaşadıkları travmaları detaylı olarak gözler önüne sermektedir. Aydın’ın aynı derleme içinde bulunan makalesinde çocukların ruhsal ve fiziksel olarak yaşayabilecekleri travmalar şu şekilde anlatılmaktadır:

Savaş travması yaşayan çocuklarda özellikle uyku bozuklukları (Örnek: Kabuslar, uykusuzluk, gece uyanmaları), depresyon ve psikosomatik belirtiler (Örnek: Baş ağrısı, mide ağrısı) görülebilir. Çocuklar oynamayı ve gülmeyi kesebilir, iştahını kaybedebilir ya da etrafıyla iletişimi kesebilir. Okulda konsantrasyon sorunu çekebilir, anksiyöz ve depresif olabilir, gelecek konusunda umutsuzluk hissedebilir ya da agresif tavırlar geliştirebilir. Sürekli şiddete maruz kalmış çocuklarda başkalarına güven kaybını da içeren önemli inanç ve tutum değişiklikleri olabilir.

Çatışmalar aylar hatta yıllarca sürerken, ekonomik ve sosyal koşullar zarar görür, eğitim olanakları çok sınırlı olabilir ve hatta tamamen ortadan kalkabilir (Aydın,2014: 31).

Sur'daki evlerinden edilen çocuklarla yapılan görüşmelerde ilk gözlemler; konuşma sırasında sıklıkla ağlama, konuşmasına devam edememe, eski hayatlarına, sokaklarına ve evlerine olan özlemlerini sıklıkla dile getirme ve yaşadıklarına duydukları öfkedir. Ayrıca çocukların konuşmalarının duygu durumları nedeniyle sık sık kesintiye uğradığı bu anlarda anneleri araya girip konuşmak durumunda kalmıştır.

Mahalleyi yıktılar, eski evimizde damamız vardı, dama çıkıyorduk, oyun oynuyorduk, avlumuz vardı, eski evimizde sokakta oyun oynuyorduk, top oynuyorduk. (Esmenur: 5/7).

Eski evimizde sürekli dışarı çıkıyordu, burada dışarı çıkmıyor, burayı sevmiyor, bana hep sıkılıyorum diyor. (Esmenur'un annesi).

Bütün arkadaşlarım başka yerlere taşındı ... hepimiz koştuk. Şimdi kim nerede bilmiyoruz (Fatmanur: 16/18).

Sur yıkıldı ya bütün arkadaşlarım kayboldu. Çok sevdiğim iki arkadaşım vardı onları çok özlüyorum, evlerini biliyorum ama eskisi gibi olmayacak biliyorum. Hepimiz Sur'dan ayrıldık ve başka yere gittik. ... Sevdiğim arkadaşlarımdan birini kuzenimin düğününde gördüm beni görür görmez ağlama başladı, o ağladı ben ağladım birbirimize sarıldık ağladık. Sevdiğim bir arkadaşım daha vardı, o benim en iyi arkadaşımdı ben en gizli sırlarımı ona söylüyordum onu çok özlüyorum. Bir gün babasını gördüm sordum arkadaşım ne yapıyor diye babası dedi ki senin fotoğrafına bakıp ağlıyor dedi (Pervin burada hıçkırarak ağlıyor.) (Pervin 12/14).

Aile gibiydik, gece 12'ye kadar dışarda otururduk. Burada (Bağlar mahallesi) kimse kimseyi tanımıyor (Alihan 11/13).

Çocukların arkadaşlarını ve evlerini kaybetmeleri ile hissettikleri yalnızlık ve mutsuzluk duygusuna dair anlatımları Sur'dan edilmelerinin yarattığı travmatik sonuçlardır. Geçmişe olan özlem ve duygu durumlarındaki yoğunluk yanında aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi çocukların okul başarılarındaki gerileme, okuldan soğuma ve ait hissettikleri mekânlara dair özlemi ağlayarak dile getirmeleri çatışmaların üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen yaşadıkları travmanın devam ettiğini göstermektedir.

(Esmenur (5/7) konuşmuyor-cevaplamıyor) Annesi: Esmenur bu sene ikiye gidiyor ... eskiden okula severek giderdi, şimdi zorla gönderiyorum okula. Burada okulu

değiştirdi, arkadaşları, hocaları değiştirdi. Arkadaşlarından ayrıldığı için çok üzülür bana sürekli beni arkadaşlarımla yanına götürüyor (Esmenur'un annesi).

Okulumun değişmesi derslerimi etkiledi, hocalarımız değişti. Diğer okulumdaki hocalarım bizi seviyordu, hocam bana orada 9 tane kurdele takmıştı, burada takmıyor. Önceki okulumda ders çalışıyordum ama burada çalışmıyorum o yüzden derslerim kötü oluyor (Pervin 12/14).

Artık okula kendi gitmek istemiyorum. Öğretmeni şey diyor. Soru sorduğumda Abdullah biliyorum ama söyleyemiyorum diyormuş. Öğretmene Sur'dan geldiğimizi söyledik, çocuğumuz için her şeyi yaptık. Her gün diyor ki Abdullah geri eski evimize gidelim. Her gün ağlıyor, o ağlıyor babası da ağlıyor. Babası da her gece ağlıyor. Dalıp dalıp gidiyor. Kuran üzerine yemin ederim ki Sur'dan gelenlerin hepsinin psikolojisi bozuk. ... Önceden öyle bir şey yoktu önce okula gidiyordu öğretmeni ne kadar akıllı diyordu Abdullah için. Dersini yapardı, şimdi hiç ders de yapmıyor. Bu sene aynı sınıfa okuyacak, sınıfta kaldı, aynı sınıfa bir kez daha okuyacak. Öğretmenin sorduğu sorulara bildiği halde cevap vermiyor (Abdullah'ın annesi).

Canım istemiyor, öğretmenin verdiği soruları yapmak istemiyorum. Sur'daki okulum çok güzeldi, öğretmenim oyun oynatırdı, okulum evimize yakındı, Sur'u çok seviyordum (Abdullah: 7/9).

Okul çağındaki çocuklarda maruz kaldıkları ya da medya aracılığıyla izledikleri savaş yaşantılarına bağlı olarak altını ıslatma gibi önceki gelişim evrelerine özgü davranışların yeniden ortaya çıkabildiğine vurgu yapan Aydın (2014: 31), okul çağındaki bu çocukların yalnız uyumaktan ve yalnız kalmaktan korkma, kâbuslar görme gibi sorunlar yanında dikkati toplamada güçlük çekme gibi problemler yaşadıklarına da dikkat çekmektedir. Özellikle dikkat eksikliği okul başarısının düşmesine neden olmakta, okula gitmede isteksizlik, okula gitmeyi tamamen reddetme gibi olgulara öğrenme ve davranış bozuklukları da eşlik etmektedir. Nitekim yukarıda ifadelerine yer verilen her üç çocukta da okuldan uzaklaşma, ders başarısında belirgin bir gerileme söz konusudur.

Ayrıca savaş yaşantısına bağlı travma sonrası stres bozukluğu nedeniyle tedirginlik, gerginlik, irkilme durumları, huzursuzluk, öfke patlamaları ve saldırgan davranışlar da görülebilmektedir. "Çocuk, doğrudan olayın sorumlularına öfkelenebileceği gibi, olay karşısında kendisini korumakla yükümlü tuttuğu yetişkinleri de bu görevlerinde yetersiz kaldıkları için suçlayabilir. Diğer yandan, hedefine yöneltilmemiş olan öfke duyguları, çocuk tarafından en yakınlarına yansıtılabilir. Olayla ilgili istenmeyen düşüncelerin zihinde canlanması ve olay tekrar yaşanmış hissi de sıklıkla görülen durumlar arasındadır. Dikkat etme ve sürdürme güçlükleri, uyku bozuklukları ve kâbuslar, iştah değişiklikleri ve nedeni belirlenemeyen bedensel şikayetler de görülebilir". Aydın'ın (2014: 32-

33) sıraladığı söz konusu belirtiler Adem'in, Alihan'ın ve Zahide'nin annelerinin çocuklarında gördükleri sorunlarla ortaklaşmaktadır:

Oğlum 13 yaşında. O zaten tamamen dengesi gitmiş. 13 yaşında ve hala altına işiyor. Çok değişti. Mesela burada otursa, onu çağırırsan, seslensen, dönüp bakmıyor bile. Eve gelir gelmez, sürekli kavga dövüş. Kardeşini dövüyor, bana bir şeyler fırlatıyor (Adem'in annesi).

Çocuklar uyurken tenekeye vurup ses çıksa kendilerini yatağın o tarafında atarlar. Korkudan hep. Benden hiç ayrılmayan çocuğum bomba patlayınca beni bile bırakıp odaya saklanırdı. Anne baba demeden saklanmaya gidiyor (Alihan'ın annesi).

Kızım 16 yaşında, o zaman 14 yaşındaydı. O kızım deli oldu zaten. Okulda bayılıyordu, öğretmenleri çağırıyordu doktora götürüyorduk diyordu ki psikolojisi bozulmuş. Titriyordu. Dedim ki bu normaldir. Ateşin içinden çıktık (Zahide'nin annesi).

Nitekim yapılan başka çalışmalar da yerinden edilen çocukların yaşadıkları benzer sorunlara işaret etmektedir. Örneğin, göç yaşayan ve yaşamayan çocukların okulda uyumlarını inceleyen Uluocak (2009: 40), iç göç yaşayan 76 çocuk ve göç yaşamayan 78 çocuğun anne ve öğretmenlerinden aldığı bilgileri karşılaştırmış, çocukların ev ve okulda gösterdikleri ruhsal uyum durumuna dair verilere ruhsal uyum ölçeği (RUÖ) uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda iç göç yaşamış çocuklarda uyum sorununun daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hem annelerin hem de öğretmenlerin verdiği bilgiler de göç yaşamış çocukların, yaşamamış çocuklardan daha fazla ruhsal uyumsuzluk yaşadıklarını ortaya koymuştur. Aker vd. (2002: 97) de zorunlu iç göç yaşamış kişiler üzerine yaptıkları araştırmalarında zorunlu göç yaşayan erkek, kadın ve çocukların önemli ekonomik, toplumsal ve politik sorunları olmakla birlikte aile yapılarının da değiştiğini, uyum güçlüklerinin görüldüğünü, psikiyatrik açıdan ise, "göç sonucu sadece travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) değil, aynı zamanda depresyon ve diğer anksiyete ve somatoform" bozukluklarının ortaya çıkabildiğinin altını çizmişlerdir. Daha da önemlisi "zorunlu göçün işkence kadar insan psikolojisine olumsuz etkide bulunan deneyimler" olarak tartışılması gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

Yoksulluktan Sefaletle Evrilen Ekonomik Çöküntü

UNICEF'in "*Dünya Çocuklarının Durumu 2006, Dışlanmışlar ve Görülmeyenler*", başlıklı çalışmasında çocukluk dönemindeki yoksulluk yetişkinlikteki yoksulluğun temel nedenidir denilmektedir (UNICEF, 2004: 15). Çocuk yoksulluğunun en büyük nedenleri arasında ise savaş ve zorunlu göçlere işaret

edilmektedir. Özellikle de aile bireyleri savaş yüzünden yer değiştirme ve göçe zorlandığında çok ciddi ekonomik sorunlar ve sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Zorunlu göç nedeniyle evlerini geride bırakmak zorunda kalan aileler mal varlıklarını da kaybetmektedirler (Trani and Cannings, 2013. Akt., Şener ve Ocakçı, 2014: 60).

Nitekim yukarıdaki tespiti destekler şekilde çalışma kapsamında görüşülen ailelerin Sur'da yaşadıkları evler müstakil ve kendilerine ait evlerdir (bkz. *Tablo 1*). Görüşülenlerin anlatımlarında bu evlerin genellikle tek katlı, en fazla iki katlı, bahçeli ve kendi sularını çıkardıkları kuyusu olan, ailelerin bahçelerinde sebze yetiştirebildikleri, sebzelerden komsularıyla imece usulü kış için yiyecek hazırlığı yapabildikleri yerler olduğu anlaşılabilir. Ayrıca bu müstakil evlerde bulunan avlu ve damlar kız ve erkek çocukların birlikte saatlerce oyunlar oynayabildikleri, kendilerini oyalayabildikleri ve arkadaşlıklarını kurdukları, pekiştirdikleri bir olanağı da içinde barındırmaktadır.

Çatışma ve yıkım kararıyla birlikte ağırlıklı olarak nispeten daha ekonomik olduğu için Bağlar semtine taşınmak zorunda kalan ailelerin aldıkları kira yardımına rağmen çocukların ve özellikle annelerinin araya girerek ifade ettikleri şey “cennet” olarak gördükleri Sur'dan sonra içine düşürüldükleri sefalet hikyesidir. Aşağıdaki ifadeler bunu ortaya koymaktadır:

Çatışmadan kaçıp bu eve yerleştiğimizde bir hafta tabak çanak hiçbir şeyimiz yoktu sofraya koyduğumuz. Sadece tek bir su bardağıımız vardı. Ve herkes o su bardağıından su içiyordu. Halam biraz eşya getirdi bize. Önce o telaş ve çatışmadan bir an önce çıkalım diye idareten bir ev bulduk eski bir ev, sonradan bu oturduğumuz eve taşındık. Yani bir su bardağıından yedi kişi su içiyordu. Komşular eşya getirmeseydi eşya alacak paramız da yoktu. Onların getirdiklerini kullanıyorduk. Biz hep yasak kalkacak ve eşyalarımızı almaya gideceğiz diye bekliyorduk ama yasak sırasında hiçbir şey yapamıyorduk. Giyecek elbiselerimiz bile yoktu bir aya yakın aynı elbiselerle dolandık. Surda yıkılan evimizi bütün birikmişlerle ve borçla almıştık. Yıkıldıktan sonra bile beş ay borcunu ödemeye devam ettik bu sefalet ve rezilliğın içinde ... (Fatmanur 16/18).

Bizi gönderdiler, bütün bunlar için bir milyar para veriyorlar niye yalan konuşalım. Kiramızı veriyoruz. Vermeseler öleceğiz, nerdeyse çadır açacağız. Niye? Ödeyemiyoruz kiraları. Oradaki, bizim kendi evimizdi. Arka tarafı bahçe idi, her şeyimizi ekiyorduk, Dicle nehrine bakıyordu, taze taze yiyorduk, sabah erkenden kalker kışlığını yapırdık. 10 TL ile her şeyimizi alıyorduk o bahçelerden, dolabı dolduruyorduk. Burada 50 TL götürüyoruz iki kilo domates iki kilo salatalık vallahi böyle meyve de almıyoruz. Meyve de alsak yetmez. Bazen haftada bir mecbur alıyoruz meyve bazen misafir geliyor işte ev hali (Abdullah'ın annesi).

Önceki evimizin avlusu vardı, büyüktü, güzeldi, bahçesi vardı ... eski evimizde daha rahattık, daha güzel yaşıyorduk (Pervin 12/16).

Oradaki evimiz çok güzeldi, bizimdi, kira vermiyorduk, rahattık, mahalledekilerin hepsini tanıyorduk, herkes tanıdıktı, maddi durumumuz çok kötü oldu, sarsıldık, üzerinden kaç yıl geçmesine rağmen hala kendimize gelemedik, toparlanamadık (Seda'nın annesi).

Kahraman ve Sallan Gül (2015: 344), çocuğun yaşadığı çok boyutlu yoksunluk halinin Türkiye sosyal bilim literatüründe gereken ilgiyi henüz görmediğini söylemektedirler. Yoksulluk olgusunun genellikle "yetişkinler ve hanelerin ekonomik yoksunlukları ve deneyimleri üzerinden temellendirilen bir sorun alanı olarak" ele alındığını, özellikle çocukların arka planda kaldıklarını ya da gündeme gelmediğini vurgularlar. Nitekim bu konuyu ele alan araştırmacılar da yazarların tespitlerinin yanı sıra çocuk yoksulluğunun ele alındığında bile sadece maddi yoksunluk olarak ele alınmasının eksikliğine vurgu yaparlar. "*Çocuk Yoksulluğunun Belirtileri*" (2011) adlı çalışmasında Roelen ve Notten, yoksulluğun sadece maddi boyutları ile ilişkilendirilmesinin yetersiz ve sınırlı bir görüş olduğunu vurgularlar. "Yoksulluk sadece gıda sepetini doldurma kapasitesiyle ilgili olmadığı gibi, erişimde eksiklik ve çeşitli alanlardan dışlanma süreçlerini de içermektedir" (Akt. Kahraman ve Sallan Gül, 2015: 344). "*Dünya Çocuklarının Durumu 2005*" raporunda UNICEF (2005: 18) de çocuk yoksulluğunu çok boyutlu olarak ele almaktadır; "Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşama, büyüme ve gelişmeleri açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun biçimde yaşamakta, böylece haklarından yararlanamamakta, potansiyellerini tam olarak geliştirememekte ve topluma tam ve eşit üyeler olarak katılmamaktadırlar. Aydın'ın (2014: 30) vurguladığı gibi "ölmeseler ve yaralanmasalar bile, savaş yüzünden yaşadıkları annesiz/babasız kalma, sevdiklerini, akrabalarını, arkadaşlarını kaybetme, kaçırılma ya da şiddet, fiziksel, duygusal ya da cinsel istismara uğrama, yerlerinden olma, okulundan ve diğer sosyal destek yapılarından yoksun kalma, yoksulluk gibi olumsuzluklar çocuklarda psikolojik ve psiko-sosyal yaralara yol açabilmektedir" Bu açıdan belki de çocuk yoksulluğunu yaratan en önemli şeyin diğer kayıplar yanında çatışmalar ve yerinden edilme sürecinde kaybettikleri çocuklukları olduğu söylenebilir.

Sonuç

Çatışmalara maruz kalmış ve evlerinden edilmiş çocukların anlatımlarından yola çıkarak yaşadıklarını ele alan çalışmanın bulguları zorunlu göç ve yerinden edilme literatüründeki tespitlerle ve zorunlu göç mağdurlarıyla yapılan saha araştırmalarının sonuçlarıyla ortaklaşmaktadır: Göçe mecbur kalmanın

yarattığı travmatik süreç, ekonomik geçim kaynaklarının ve dayanışma ağlarının bozulması, sosyal ilişkilerde parçalanma, yalnızlaşma, damgalanma ve dışlanma yanında çocukların ruhsal açıdan yaşadıkları travmalar nedeniyle geleceklelerini etkileyecek şekilde, okuldan kopma ve okul başarılarının düşmesi.

Bu ortaklıklar yanında çalışmanın dikkat çekici sonuçlardan birisi çocukların “Surlular” olarak damgalanmak yoluyla yaşadıkları ve algıladıkları dışlanma pratikleridir. Aynı etnik ve dini kimlikten, aynı çevreden ve aynı kültürel ortamdaki birlikte yaşadıkları dışlanma pratiği önemlidir. Bu durum Sur’da yaşanan çatışmaların medyada nasıl adlandırıldığı ve nasıl bir tehdit unsuru olarak yansıtıldığıyla ilişkili olabilir. Nitekim 2011 yılından beri basında ve gündelik yaşamda “Suriyeliler” olarak adlandırılan ve tüm üyeleri damgalanan Suriyeli mülteciler gibi Sur’dan gelen ailelerin de dozu değişmekle birlikte benzer deneyimi kendi evlerinde/ ülkelerinde yaşıyor olmaları onların medyada nasıl yer aldıklarından bağımsız olarak düşünülemez. Bu anlamda Sur ve diğer illerde yaşanan çatışmaların medyada nasıl çerçeveslendiğinin ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınması gerekliliği bir öneri olarak belirlenmiştir.

Çalışmadan çıkan bir diğer sonuç, hem çocukların ve annelerinin anlatımlarından tespit edilebilen hem de gözlemlenebilen, özellikle yalnızlık, dışlanmışlık ve kendilerini evlerinde bir mülteci gibi hissetmelerinde etkili olan barınma, sağlık, eğitim, yoksulluk, işsizlik ve psikolojik sorunlarla bu ailelerin neredeyse kendi başlarına kaldıklarıdır. Çocukların gerek tanık oldukları çatışmalar, gerekse yerinden edilmeye bağlı olarak yaşadıkları hak ihlalleri ve travmalar hızla değişen Türkiye gündeminde görünmez kılınmıştır. Birkaç sivil toplum örgütünün (Diyarbakır Tabip Odası, Diyarbakır İnsan Hakları Derneği) çabaları dışında zorla yerinden edilmenin yarattığı sorunlar hala çözülmeyi beklemektedir. Bu açıdan evleri yıkılan, geçim kaynaklarını kaybeden ve sahip oldukları her şeyi geride bırakmak zorunda kalarak yoksulluktan sefaletle dönüşen yaşamlarında bu ailelerin mağduriyetlerini görünür kılan, resmi ve sivil kuruluşların konuya yeniden dikkatini çeken ve özellikle çocukların sağaltılmasına aracılık edecek çalışmaların yapılması gerekliliği etik ve toplumsal bir yükümlülük olarak beklemektedir.

Çalışmanın sonuçlarından biri de toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkmıştır. Çocukların yer verilen ifadelerinde de görüldüğü gibi özellikle kız çocuklarının ama erkek çocukların da yerinden edilme ve yeniden yurtlanma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin ağırlığını hissettikleridir. Çocuklar yabancı bir çevrenin “tekinsizliğinde” mahallenin baskısı altında toplumsal cinsiyet rollerine

uygun davranmaya zorlanan yetişkin muamelesi görmeye başlamışlardır. Çatışma ve yerinden edilmenin bu anlamda çocukların erken büyüdüğü ve çocukluklarının zedelendiği bir süreç olarak da ele alınması ve zorunlu göçün, yerinden edilmenin toplumsal cinsiyet bağlamındaki etkilerinin başka çalışmalarla da görünür hale getirilmesi gerekir.

Sonnotlar

¹ Bu çalışmanın ilk verileri “16th Communication in the Millennium (CIM-2018)” sempozyumunda, “Kendi Evinde Mülteci Olmak: Sur’un Evsizleşen Çocukları” başlığıyla bildiri olarak sunulmuştur.

² “1998 yılında yayımlanan TBMM araştırma komisyonu raporu, Olağanüstü Hal Valiliği’nin verilerine dayanarak, ülke içinde yerinden edilen kişi sayısını 378.335 olarak verdi. Bu rakam 905 köy ve 2.523 mezranın güvenlik güçleri ve PKK tarafından boşaltılmasını yansıtıyordu. İçişleri Bakanlığı ise, son yıllarda 355.000 civarında bir rakamı zikrediyordu. Buna mukabil, insan hakları örgütleri, zorunlu göç mağduru Kürtlerin sayısının üç milyon civarında olduğunu savunuyorlar. Bu verilerin hiçbiri sistematik bir araştırma ya da sayıma dayanmamakla birlikte rakamlar arasındaki fark tanımlar arası uyumsuzluktan kaynaklanıyor. Resmî rakamlar tamamen boşaltılan köylerin nüfusunu yansıtırken, STK’lar ise, can güvenliğinin olmaması; çatışmalar; jandarma tarafından uygulanan gıda ambargosu; güvenlik güçleri, PKK ve geçici köy korucularının tehditleri gibi nedenlerle evlerini terketmeye zorlanan ya da terketmek zorunda kalan herkesi zorunlu göç mağduru olarak değerlendiriyor”(Ayata ve Yüksekler, 2007, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5004/kurtlerin-yerinden-edilmesine-ulusal-ve-uluslararası-tepkiler#_ftn3). Rakamlar konusundaki bu tartışma, Devlet Planlama Teşkilatı’nın talebiyle Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün 2005 yılında yaptığı anket çalışmasının sonuçlarına göre yeni bir boyut kazanmıştır. Ülke çapında yaklaşık 5.000 hanehalkı ve 7.300 civarında kişi görüşmesini içeren ankete dayanan Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması’na göre (TGYONA), sözkonusu dönemde “güvenlik nedeniyle” kırsal ve kentsel bölgelerden göç edenlerin sayısı 950.000 ile 1.200.000 arasındadır. TGYONA raporunda, “güvenlik nedeniyle göç” kategorisine; can ve mal güvenliğine ilişkin kaygılar, yerleşim yerinin boşaltılması talebi, terör örgütüne katılma baskısı, korucu olunması yönündeki talep, denetimli gıda geçişi ve yayla yaşağı dahil edilmiştir. Ancak raporda, köy boşaltma ve korucu olma “taleplerinin” kimden geldiğinden söz edilmemiş ve güvenliğe ilişkin farklı nedenlerle göç edenlerin karşılaştırmalı oranları yer almamıştır(Ayata ve Yüksekler, 2007, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5004/kurtlerin-yerinden-edilmesine-ulusal-ve-uluslararası-tepkiler#_ftn3).

³ 6. İlke:1-Her insan, keyfi olarak evinden veya düzenli olarak yaşamakta olduğu yerden çıkarılmaya karşı korunma hakkına sahiptir. 2-Keyfi yerinden etme yasağı a)Apartheid, etnik temizlik siyasetlerine veya yerinden olmadan etkilenen nüfusun etnik, dinsel veya ırksal temellerini değiştirmeyi amaçlayan veya bunlara neden olan benzer eylemlere

dayanan, b)Sivillerin güvenliğinin tehdit altında olmadığı veya zorunlu askeri koşulların gerektirmediği silahlı çatışma durumlarındaki, c)Kamu yararının zorunlu ve baskın olması gerekçeleriyle meşrulaştırılmayan büyük ölçekli bayındırlık projelerindeki, d) Etkilenenlerin güvenliği ve sağlığının bölgenin boşaltılmasını gerektirmediği felaket hallerindeki, ve e)Toplu bir cezalandırma aracı olarak kullanılması halindeki, yerinden etme durumlarını kapsar. 3- Yerinden olma, koşulların gerektirdiğinden daha uzun süremez (Kalin, 2005:8-9).

⁴ Çalışma süresince Kürtçeye ve Türkçeye hâkim olduğu için çocuklar ve anneleriyle görüşmelerde yaşadığım dil sorununun aşılmasında, ailelerin yabancı bir araştırmacıya güvenmelerinde, çocukların yeniden travmatize olmalarının en aza indirgenmesinde araştırmaya özveriyle katkıda bulunan çocuk gelişim uzmanı, Nurcan Okal'a çok teşekkür ederim.

⁵ Bkz. Makalenin ekinde yer alan çocukların demografik bilgilerine dair *Tablo 1*'deki yaş sütununda bulunan ilk rakam çocukların 2015 yılında yaşanan çatışma dönemindeki yaşlarını, ikinci rakam ise görüşmenin yapıldığı 2017 yılındaki yaşlarını ifade etmektedir.

Kaynakça

Aker T vd (2002). Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3, 97-103.

Altunay E vd (2014). Eğitim Kurumlarında Mobbing Uygulamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Sakarya University Journal of Education*, 4 (1), 62-80.

Ardıç Çobaner A (2015). Çocuk Hakları Bağlamında Suriyeli Mülteci Çocukların Haberlerde Temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 27-54.

Ayata B ve Yüksek D (2007). Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler. Çeviren, Caner Doğan, *Birikim Dergisi*, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5004/kurtlerin-yerinden-edilmesine-ulusal-ve-uluslararası-tepkiler#_ftn3). Son Erişim Tarihi 05.07.2018.

Aydın N (2014). Savaşın Çocuklar Üzerindeki Psikolojik, Sosyal ve Kültürel Etkileri. B. Tokuş. (Ed.), *İçinde Savaş ve Çocuklar*. HASUDER - Çocuk Sağlığı Çalışma Grubu HASUDER, Yayın No: 1, Ankara.

Benjamin J A ve Khadija F (1998). *The Gender Dimensions of Internal Displacement: Concept Paper and Annotated Bibliography*, Women's Commission for Refugee Women and Children. UNICEF/IDP Gender Issues Paper.

Bilgin R (2014). Çatışma ve Şiddet Ortamında Büyüyen Çocuklar Sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 135-151.

Gina B (1996). *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities Cross-Cultural Perspectives On Women* (Book 7). (Ed.), Oxford/Providence: Berg Publishers. 205.

Cohen J H ve Sirkeci İ (2011). *Cultures of Migration*, Austin, TX, USA: University of Texas Press.

Çoban Keneş H (2015). *Yeni İrkçiliğin Kirli Ötekileri: Kürtler, Aleviler Ermeniler*. Ankara: Dipnot

Çoban Keneş H (2016). Metaforun Ayrımcı Hegemonyanın İnşasındaki Rolü: Suriyelilerin Haberleştirilmesinde Metafor Kullanımı". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 15 (2), 253-280.

Demirler D (2007). İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 4, 46-65.

Deveci E (2014). Savaşta Çocuk Ölümleri ve Yaralanmaları. İçinde: B. Tokuş (der), *Savaş ve Çocuklar (2014)*. HASUDER - Çocuk Sağlığı Çalışma Grubu, HASUDER-1, 9-25.

Doğanay Ü ve Çoban Keneş H (2016). Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1), 143-184.

Erikson E H (1984). *İnsanın Sekiz Çağı*. (Çev.), Bedirhan Üstün-Vedat Şar, Ankara: Birey ve Toplum.

Göktuna Yaylacı F ve Sirkeci İ (2019). Sunuş: Göç ülkesi Türkiye'de Sosyal Hizmet. İçinde: Göktuna Yaylacı F (der), *Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye'de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler*(2019). Londra: Transnational Press London, 3-13.

İlkaracan P ve İlkaracan İ (1998). *1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç*. http://kadininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/06/kadin_goc.pdf.__Son Erişim Tarihi 05.06.2018.

İnsan Hakları Derneği ve Tabip Odası Diyarbakır Şubesi (2017). Diyarbakır İli Sur İlçesi Alipaşa ve Lalebey Mahallelerinde Meydana Gelen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Gözlem Raporu <http://www.ihddiyarbakir.org/Content/uploads/8d99795a-d619-40b4-acd9-4a9fcda4bc77.pdf> Son Erişim Tarihi 15.03.2018.

İnsan Hakları Derneği (2016). 2016 Yılı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çocuk Haklarına Yönelik İhlaller Raporu.

İnsan Hakları Vakfı (2012). *Türkiye’de Sürmekte Olan Toplumsal Travma ile Baş Etmede İlk Adımlar*, yay. Haz. Esin Düzel, Ankara: TİHV.

Kahraman F ve Sallan Gül S (2015). Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 339-366.

Kalin W (2005). *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler Açıklayıcı Notlar*.(Çev.), Kerem Altıparmak.

Kaygalak S (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Ankara: Dipnot

Kurban D ve Yüksek H D (2006). “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. İstanbul: TESEV.

King R (2002). Towards A New Map of European Migration. *International Journal of Population Geography*. 8 (2), 89-106.

Kurt S L (2016). Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 100 yıl: 16 (36), 99-127.

Özdemir O vd (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 4/4, :566-589 http://www.cappsy.org/archives/vol4/no4/cap_04_33.pdf Son Erişim Tarihi 5 Haziran, 2018.

Pala A (2013). *Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Pala A (2015). Yerinden Edilme ve Yeniden Yurtlanma: Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Evin Kaybı ve Yeniden Kuruluşu, *Moment Dergi*, 2 (1), 81-99.

Semerci Uyan P (2012). Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. İçinde: Çayır K ve Ayan Ceyhan M (der), *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 189-198.

Sirkeci İ (2012). “Transnasyonal Mobilite ve Çatışma. *Migration Letters*, 9 (4), 353-363.

Sirkeci İ ve Bardakçı S (2016). Suriye’den Gelenler Misafir Değil Bir Göç Kültürünün Öncüleri. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 531-544.

Sirkeci İ (2017). Bir Güvensizlik Ülkesi Olarak Türkiye’nin Mültecileri, Suriyeliler ve Türk Mülteciler. *Göç Dergisi*, 4 (1), 21-40.

Sirkeci İ ve Göktuna Yaylacı F (2019). Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar. İçinde: Göktuna Yaylacı F (der). *Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile*

Türkiye’de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler, Londra: Transnational Press London, 15-38.

Şahin C (2001). Yurt Dışı Göçü Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerine Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *G.Ü Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 57-67.

Şener D K ve Ocakçı A F (2014). Yoksulluğun Çocuk Sağlığı Üzerine Çok Boyutlu Etkileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13 (1), 57-68.

TESEV (2005). *Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri*

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 16 Ağustos 2015-16 Ağustos 2016 Tarihleri Arasında Sokağa Çıkma Yasakları ve Yaşamını Yitiren Siviller Bilgi Notu, <https://tihv.org.tr/16-agustos-2015-16-agustos-2016-tarihleri-arasinda-sokaga-cikma-yasaklari-ve-yasamini-yitiren-siviller-bilgi-notu/> Son Erişim Tarihi 17. 03.2018.

Tokuç B (Ed) (2014). *Savaş ve Çocuklar*. HASUDER - *Çocuk Sağlığı Çalışma Grubu*, HASUDER, Yayın No : 2014-1, Ankara.

Uluocak Polat G (2009). İç Göç Yaşamış ve Yaşamamış Çocukların Okulda Uyumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 35-44.

UNICEF (2004). Dünya Çocuklarının Durumu 2005, Çocukluk Tehdit Altında. Ankara: UNICEF.

UNICEF (2006). Dünya Çocuklarının Durumu 2006, Dışlanan ve Görülmeyen. Ankara: UNICEF.

UNICEF (2005), Dünya Çocuklarının Durumu Raporu. (http://www.unicef.org/turkey/pdf/_dcd05.pdf), (Son Erişim Tarihi 10.02. 2019).

UNICEF (2012). Türkiye’de Çocuk ve Genç Nüfusun Durumunun Analizi 2012. <https://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/033.pdf> (Son Erişim Tarihi: 04.06.2018).

UNICEF (2016). Köklerinden Koparılanlar Mülteci ve Göçmen Çocukların Maruz Kaldığı Giderek Büyüyen Kriz. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Uprooted-ES-Turkish.pdf> (Son Erişim Tarihi: 01.06.2018).

Ünalın T (2008). Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Dünyada Durum ve Mevcut Eğilimler. İçinde: Kurban, D vd (der), *“Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: TESEV, 29-38.

Üstel F ve Özlem E (2004). Zorunlu İç Göç Sonrası Köye Dönüş Ön Rapor. www.tesev.org.tr (Son Erişim Tarihi: 25.01.2019).

Yükseker D (2008). Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar. , içinde: Kurban D vd (der), "Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, TESEV, 148-195.

EK 1. Görüşülenlere ait demografik veriler

No	İsim	Cinsiyet	Yaş	Kardeş	Eğitim	Gelir	Anne	Baba	Sur-eski evleri	Nerede ve kimle yaşıyor
1	Kevser	K	4/6	7	İÖ1	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
2	Bedir	E	4/6	0	İÖ-2	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev Sahibi	Kira-akraba
3	Esmanur	K	5/7	3	İÖ-2	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
4	Seda	K	6/8	2	İÖ-1	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
5	Abdullah	E	7/9	5	İÖ-1	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
6	Mehmet	E	8/10	4	İÖ-4	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
7	Alihan	E	11/13	7	Ortaokul	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
8	Adem	E	11/13	2	Ortaokul	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
9	Pervin	K	12/14	6	Ortaokul	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
10	Zahide	K	14/16	4	Lise 1 terk	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira-aile
11	Fatmanur	K	16/18	4	Lise 2	Daimi gelir yok	Sağ	Sağ	Ev sahibi	Kira aile